

ÇANAKKALE SAVAŞI'NDA SAĞLIK CEPHESİ

Onur URAL

Selçuk Üniversitesi Meram Tıp Fakültesi, Klinik Bakteriyojoloji ve İnfeksiyon Hastalıkları Anabilim Dalı, Konya, (onururaimail@yahoo.com)

18 Mart 1915'te başlayan ve 9 Ocak 1916'da sona eren Çanakkale Savaşı, 1. Dünya Savaşı içinde Türkün yenilmezliğini bütün dünyaya kanıtlayan bir destandır. Gelin, bu destanın nasıl ortaya çıktığına bir göz atalım.

Savaşın başlarında, Çanakkale bölgesindeki birliklerin lojistik madde gereksinimi 150 tondan ibaretti. İngiliz-Fransız donanmasının boğazı geçme girişimleri üzerine, buradaki birlikler çoğaltılıp 5. Ordu'nun gereksinimlerini karşılamak için 5. Ordu Menzil Müfettişliği kuruldu (1).

O tarihlerde bir endüstri merkezi olan İstanbul, Marmara Denizi yoluyla İzmit, Mudanya ve Bandırma'ya bağlanıyordu. Ayrıca bu il ve ilçeler ulaşan demir yolu ağı, Çanakkale hareket alanının yurt içi bağlantılarını sağlıyordu. Ordunun lojistik desteği, endüstri merkezi olması nedeniyle İstanbul ve çevresinde toplanmıştı. Bunlar; Tophane'de Harp Sanayi Müdürlüğü emrindeki fabrikalar ve depolar, Saraçhane Ambarı ve Saraciye Yapım Atölyesi, Gülhane Ambarı, Sırrı Paşa İstihkam Ambarı, Kağıthane Tapa Fabrikası, Maçka Silahhanesi, Yıldız Araba Fabrikası ve Teknik Donatım Deposu, Tophane Yapım Fabrikası, Zeytinburnu Mermi Fabrikası, Uçak Okulu Ambarı, Ahırkapı Dikimevi, Çuhahane Kumaş Fabrikası (İzmit'te), Beykoz Kundura Fabrikası, İstanbul'da Elbise Ambarları, Piripaşa'da İstihkam Ana Deposu idi (2).

Çanakkale Savaşı'nda, Gelibolu ve Çanakkale çevresinde 180 yataklıdan başlayarak 2000 yatağa kadar çıkan ve çeşitli numaralarla adlandırılan menzil, Harp, Kızılay ve Merkez adını alan hastanelerle, 8.-9.-12. Tümen Seyyar Hastaneleri; Lapseki'de ecza deposu, Biga'da hasta nakliye müfrezesi ve 600 kişiden oluşan Sıhhiye Taburu, Galata'da 600 yataklı Salgın Hastanesi faaliyet gösteriyordu. Bunlardan başka hastane gemisi olarak 6, 61, 63 ve 70 numaralı Şirket-i Hayriye vapurlarıyla Akdeniz ve Gülnihal vapurları görevlendirilmişti (3).

İkmal kaynakları: İkmal sorunu hayati bir önem taşıyordu. Yurt içi kaynaklar 1910 yılına kadar sürmüş olan savaşlar nedeniyle sınırlı hale gelmişti. Uzun sürebilecek bir savaş için orduyu besleyecek yeterlilikte değildi. Ülkede savaş endüstrisi kurulmamış olduğundan piyade silahları, top, uçak, bunların cephaneleri, motorlu ulaşım araçları, diğer savaş silah ve gereçleri dış kaynaklardan sağlanmak zorundaydı (4).

Ordunun yiyecek ihtiyacının karşılanması: Tayinat ve Yem Kanunu'na göre (5) (bu kanun 12 Eylül 1914 tarihinde kabul edilmiştir) bir erin günlük payı 600 gr un, 250 gr et veya 125 gr kavurma, pastırma, sucuk veya konserve et, 86 gr piring, 10 gr yağ, 20 gr soğan ve tuzdan ibaretti. Etin ¼'üne karşılık nohut, kuru fasulye, sebze, konserve veya yaş sebze veriliyordu. Ancak bunların sağlanamaması halinde, günlük hak ediş daha da azalı-yordu. Günde 250 gr verilmesi gereken et önce 62 gr'a sonra da 31 gr'a kadar indirildi (6).

Yağ ve sabun, yağhane ve sabun yapım evlerinden sağlanıyordu. Yurt dışından getirilen, piyasada bulunan çay ve şekerin %15-25'ine el konuyordu (4).

Bütün bu yiyecek maddeleri 5. Ordu'nun hareket alanı gerisindeki menzil depolarında depolanıyor, daha sonra buradan dağıtım yapılıyordu. Burgaz, Akbaş, Biga, Karabiga, Ezine

ve Bayramıç'te birer menzil ambarı açılarak, birliklerin en az iki aylık gereksinimini karşılayacak erzak depolanmıştı (7).

Beşinci Ordu'nun Menzil Komutanlığı'nın 28 Temmuz 1915'de personel sayısı 250.818; hayvan mevcudu 69.163'ü bulmuştu. Bu tarihte menzil ambarlarından yalnız 11'indeki yiyecek miktarı, 16 günlük yemeklik, 53 günlük ekmeklikle, 8 günlük hayvan yemini karşılayacak düzeydeydi. Bu açıdan 5. Ordu et, sebze ve meyve gereksinimi dışında hiçbir zaman yiyecek maddesi sıkıntısı çekmemiştir (8).

Yemekler o günün koşullarına göre, çoğunlukla bakliyat ağırlıklıydı. Erlere 3000 kaloriyi sağlayacak yemek verilmesine çalışılmış, buna karşılık, taze sebze hiç verilememiştir. Bu nedenle erler arasında iskorpit hastalığı başlamıştı. Birliklerin genellikle yiyecek sıkıntısı çekmediği kanısı doğabilir. Fakat Güney Grup Komutanı Mirliva Vehip Paşa'nın, Kerevizdere muharebelerinden sonra, erlerinin beslenme durumunu düzeltmek amacıyla 3 Ağustos 1915 tarihinde Genel Levazım Daire Başkanlığı'na çektiği telgraftaki açıklamaları şunlardır; "Et yasal ölçünün dörtte biri olan 60 gram üzerinden hesaplanarak haftada ancak iki kez veriliyordu, günlük 16 grama düştü. Ekmek yarısı un diğer yarısı toz haline dönüştürülmüş peksimet kırıntılarından olmak üzere verilebiliyor. Ambarlar bomboştur. Birçok birlik demirbaş erzakını yemiştir. Bu şekilde devam ederse güçsüz kalma ve moral bozukluğu artacaktır. Ne yazık ki erlerde görülen hastalıkların kökeninin gıdasızlığın oluşturduğunu bildirmek zorunda ve durumun düzeltileceği kanısındayım" (3).

Bu destanı kaniyla, canıyla ortaya çıkaranların, sağlık cephesinde yaşadıkları lojistik bölümündeki yaşananlardan daha sıkıntılıydı. Çanakkale Savaşlarında cephede şehit olan, yaralananlar dışında salgın hastalıklar, yetersiz malzeme ve ameliyathane koşulları nedeniyle yüzlerce şehit verdik.

Savaşın başlamasıyla 5. Ordu birlikleri bu bölgeye aktarıldı. Bölgedeki hastanelerin yatak sayıları artırıldı. Seddülbahir, Kilitbahir, Ecebat, Bolayır, Kumkale ve Çanakkale'de 25-100'er yataklı revirler oluşturuldu. Ayrıca Çanakkale'de 250 yataklı bir hastane vardı. İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale Boğazı önünde görülmesi üzerine bazı birlikler, Çanakkale hareket alanına kaydırılmış olduğundan bölgedeki sağlık teşkilatı ve revirlerin yatak sayısı artırıldı (1, 3).

Şekil 1. Kita Sargı Yeri'de Hilal-i Ahmer (Kızılay) görevlileri

Yaralılara ilk müdahale: Yaralanan askerlere ilk müdahale mevzilerde yapılıyordu. Durumu iyi ise tekrar cepheye gönderiliyordu. Durumu ağır olanlar Kıta Sargı Yerleri'ne (Şekil 1) yollanıyordu. Buradaki müdahaleden sonra yarası hafif olanlar hafif yaralı toplama yerine, yarası ağır olanlar ise Araba Durak Yeri'nden at arabalarıyla (Şekil 2) Büyük Sargı Yeri'ne gönderiliyordu.

Şekil 2. Araba Durak Yeri'nden at arabalarıyla Büyük Sargı Yeri'ne sevk işlemi

Şekil 3. Tümen Sıhhiye Bölüğü'nde ameliyat

Büyük Sargı Yeri Kerevizdere, Kenker Deresi, Soğanlıdere, Havuzlar Deresi, Kurucadere ve Metikdede bölgelerinde açılmıştı.

Tümen Sıhhiye Bölükleri gelen yaralı ve hastaların tedavisini hatta ameliyatlarını yapmaktaydı (Şekil 3). Durumu ağır olanlar veya yataklar dolunca yer bulamadıkları askerleri seyyar

hastanelere veya menzil hastanelerine yollamaktaydı. Buradaki yaralılar ise at arabalarıyla veya seyyar gemi hastaneleri ile İstanbul'a gönderiliyordu (1, 3).

Savaş sırasında yaralıların tedavi edildiği alanları gösteren, hilal bayrağı çekilen bölgeler İngiliz-Fransız uçakları ve yabancı gemilerin topları tarafından bombalanıyordu. Bununla ilgili çok sayıda belge yayınlanmıştır. Bunlardan birkaç tanesi şunlardır:

- 27 Temmuz 1915 tarihli telgraf: "Hilal-i Ahmer (Kızılay) bayrağı bulunan Halil Paşa Çiftliği Hastanesi'ne altı düşman uçağı tarafından 12 bomba atılmıştır. Karantina ve memurlara ait bölümler tahrip olmuş. Bu saldırıda tedavi gören altı er şehit olmuş, iki er de yaralanmıştır. Yaralılar Bergos'daki İhtiyat Hastanesine nakledilmiştir" (10).
- "Beşinci Ordu bölgesinde tüm işaretlere rağmen Hilal-i Ahmer Hastanelerine saldırılar devam etmektedir. Bu durumun Fransa ve İngiltere hükümetlerinin Amerikan Elçiliklerine bildirilmesi istenmektedir" (11).
- "Yalova Hastanesine dün öğleden sonra bir düşman uçağı rehberliğinde denizden top ateşi yapıldı. Bombardıman sonucu 5. Ordu Sağlık Muavini Ragıp Bey, eşi ve iki askerimiz şehit olmuştur. Hilal-i Ahmer işareti taşıyan hastanemize açılan ateşle ilgili şikayetlerimizin bildirilmesi"(12).

Bu konuyla ilgili çok sayıda yazılı dokümana www.devletarsivleri.gov.tr adresinde ulaşılabilir.

Ameliyatlar: Teçhizat ve malzeme eksikliğinden ameliyatlar gereği gibi yapılamıyordu. Örneğin; kafa, göğüs ve karın yaralanmalarında askerler neredeyse ölüme terk ediliyordu. O yıllarda kan transfüzyonu mümkün olmadığından, yaralının şoka girmesini önlemek için sadece damardan serum fizyolojik veriliyordu (1).

Kanlı savaşların yapıldığı kritik günlerde, Tümen Sıhhiye Bölüklerine günde 2000 veya daha fazla yaralı gelebiliyordu. Bu dönemde pamuk ve sargı bezi sıkıntısı çekiliyordu. Sıhhiye personeli neredeyse 24 saat çalışarak yaralılara yardımcı olmaya çalışıyordu. Yaralanmaların çoğunu bomba, şarapnel ve piyade tüfeği mermisi oluşturuyordu (3).

Ağır yaralıların tedavisi: Ağır yaralıların dil altına morfin tablet koymak bazen tek tedavi şekliydi. Ancak morfin dağıtımı da yeterli değildi. Yanlış olduğu halde karnından vurulan askerlere 4. gün katı yiyecekler veriliyordu (1).

Şokla mücadele: Şok yaralı bir asker için ölüm anlamına geliyordu. 1915 yıllarında şokta yapılacak ilk müdahale hastayı sıcak tutmak, ısıtılmış tuğla veya taşları vücuduna sarıp üşümemesini sağlamak, battaniye örtmekti.

Şok tedavisinde kullanılan ilaç ise morfindi. Morfin atropinle beraber veriliyordu. Atropin kalbi takviye edici özelliğinin yanı sıra, morfinin neden olduğu kusmaları da engelliyordu. Çünkü kusma baş, göğüs ve karın yaralanmalarında ölüme yol açabiliyordu (1, 3).

Cephede diğer hastalıklarla mücadele: Siperde yaşam koşulları çok zordu. Toplanamayan ölümler (Şekil 4), insan ve hayvan dışkılarının çevrede gelişigüzel yayılması, yeterli su olmaması salgın hastalıklara ve bu hastalıkların yayılmasına neden olmuştu (3).

En büyük eksiklik ve problem temiz su sağlanması: Su yetersizdi, olan su temiz değildi. Müttefiklerin suyu gemilerle adalardan gelmekteydi. Az sayıda kuyudan elde edilen sular depolarda toplanıyordu. Su depolardan su yolları ve borularla küçük haznelere

dağıtılıyordu. Suyun dezenfeksiyonu için çaba harcanıyor, fakat her gün binlerce kişni öldüğü bu ortamda (Şekil 4) sular sık sık kirleniyordu (13).

Şekil 4. Her gün binlerce kişni öldüğü savaşta taraflar ölülerini toplamaya ve gömmeye çalışıyor

Dizanteri-kolera salgını: 1915 Ağustos'unun son günlerinde 500 kişide dizanteriye rastlandı. O dönemde dizanteri tedavisinde kullanılabilecek ilaç yoktu ve sular temiz değildi. Bu nedenle hastalığa yakalanmış alayın tümüne bol miktarda killi toprak yedirildi. Kolerada da yöntemden medet umuluyordu (3).

Tifüs: Askerler kıyafetlerini değiştiremiyor, banyo yapamıyorlardı. Bu nedenle askerler arasında bit yaygındı. Yüksek ateşle başvuran askerler arasında tifüs olguları görüldü. Tifüs salgın halini almadan önlemleri (1, 13).

Sıtma: Cephe ve cephe gerisinde sıtma olguları görüldü. Koruyucu amaçla kullanılan cibinlikler işe yaramıyordu. Sivrisineklerle mücadele etmek için drenaj çukurları açılarak, su birikintileri kurutulmaya çalışıldı. Ayrıca kamplarda deve, at, öküz gibi hayvanların kurutulmuş gübrelerini küçük kümeler halinde kamp alanına paralel şekilde dizilerek ateşe veriliyor, böylece sivrisineklerin kaçması sağlanmaya çalışılıyordu (1, 13).

İskorbüt: 5. Ordu'daki askerlerde yetersiz beslenme sonucu diş etlerinde çekilmeler, kanamalarla seyreden (C-vitamini eksikliğine bağlı) klinik tablo ortaya çıkmıştı. Kayıtlarda 1000 iskorbüt olgusu rapor edilmiştir. Bol miktarda yeşil sebze ve salata tüketimi sağlanarak iskorbüt salgını önlemleri (3) .

Çanakkale Savaşı'nda birliklerimiz, kendisinden kat kat güçlü ve yeni teknoloji ile donanımlı düşman kuvvetlerini yenmekle kalmamış, aynı zamanda salgın hastalıkları, yetersiz malzeme ve ameliyat koşullarını da yenmiştir. Bu uğurda binlerce şehit vermeyi göze alan TÜRK ULUSU, ÇANAKKALE SAVAŞI İLE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ÖNSÖZÜNÜ YAZMIŞTIR.

Kaynaklar

1. ATASE Arşivi; No: 1/6, Kls.1129, Dos. 27, F.2.
2. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi;V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı, 1. Kitap, s. 256.
3. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi; Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi, V.Cilt, 3. Kitap, Çanakkale Cephesi Harekatı, s. 525-526.
4. Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi;V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı, 1.,2. ve 3. kitapların özetlenmiş tarihi, s. 237.
5. <http://www.hukuki.net/kanun/diger.index.asp>
6. ATASE Arşivi; No: 1/6,Kls.1180, Dos. 225,F. 105-2.
7. ATASE Arşivi; No: 6/1669, Kls.4701,Dos. H-7, F.1-4a.
8. ATASE Arşivi; No: 1/6, Kls.1129, Dos.592, F.6.
9. Mütercimler E. *Gelibolu*. 5. Basım. İstanbul: Melisa Matbaacılık, 2005.
10. http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/canakkale_2/18.htm. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri. Şube: 7 Numarası: 2825, 27 Temmuz 1915. No: 18.
11. http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/canakkale_2/18.htm. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri. Şube: 7 Numarası: 2825/3414, 30 Temmuz 1915.
12. http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/canakkale_2/58.htm. Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi. Aded: 3568/568. 18 Aralık 1915.
13. www.gallipoli1915.org.